

УДК 37.017.7

О.В. Роговець, м. Київ

СТРУКТУРА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ: КОГНІТИВНИЙ КОМПОНЕНТ

У статті розглянуто сутність громадянської культури особистості, розкрито зміст когнітивного компонента її структури..

Ключові слова: громадянська культура особистості, знання, когнітивний компонент, структура, уявлення.

В умовах становлення демократичної, соціальної, правової держави в Україні зростає орієнтація на особистість, актуалізується необхідність захисту її прав і гідності, запровадження гарантій щодо соціального забезпечення і постійного піклування з боку держави. Водночас і сама людина постає як активний суб'єкт державотворних процесів, їх продукування і розвитку на відповідних засадах. Адекватне здійснення таких дій вимагає наявності в особистості відповідних рис і властивостей, які у своїй сукупності становлять її громадянську культуру.

Звернення до наукових праць сучасних дослідників засвідчує, що за своєю сутністю громадянська культура становить об'єднувальну ауру для "повноцінного розвитку особистості, яка б могла успішно розв'язувати складні життєві проблеми, активно творчо діяти, узгоджуючи державні і власні інтереси, і в цьому знаходити сенс свого життя" [1, с. 4]. Виховати у людини громадянську культуру означає підготувати її до участі у вирішенні сьогоденних і перспективних завдань держави, управління та виконання функцій трудівника й управлінця, діяча держави або захисника Батьківщини. Для цього у дитини слід сформувати комплекс якостей, які зводяться до "механізмів соціалізації та інкультурації особистості" [3, с. 8].

У процесі формування громадянської культури відбувається якісне перетворення особистості, причому відбувається воно на основі її власної активної діяльності та її власного активного ставлення до середовища. Суб'єктність проявляється в активному засвоєнні культури, що визначає "саморозвиток індивіда та його самодетермінацію в соціокультурному просторі,

а також зміст і форму діяльності, способи включення суб'єкта в механізми суспільного розвитку" [2, с. 63].

Ми розглядаємо громадянську культуру як складне інтегративне особистісне утворення, яке включає знання про державу, її атрибути і символіку, уявлення про суспільні норми і цінності, емоційно-позитивне ставлення до правил і норм суспільного співбуття і спонукає індивіда до активної участі в громадському та житті.

Зважаючи на таке визначення, а також ґрунтуючись на аналізі наукової літератури (І.Бех, М.Боришевський, Н.Дерев'яно, В.Іванчук, О.Плевако, Н.Чернуха, К.Чорна та ін.), було окреслено структуру громадянської культури як єдності трьох взаємопов'язаних компонентів – когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового.

У даній статті ми зупинимось на розкритті змісту когнітивного компонента громадянської культури підлітків.

Значення когнітивного компонента полягає насамперед у тому, що когнітивна діяльність за своїм змістом є специфічною взаємодією суб'єкта та об'єкта громадянської культури, передбачає встановлення істини, розробку рецептів, алгоритмів, моделей і програм, спрямованих на освоєння об'єкта відповідно до потреб суб'єкта. Формою засвоєння результатів когнітивного процесу є знання, завдяки яким людина навчається розпізнавати об'єкти зовнішнього і внутрішнього світу, оперувати ними. Таким чином, когнітивний компонент забезпечує поінформованість індивіда в царині громадянської культури, а високий рівень його сформованості сприяє набуттю загального ментального досвіду, розвиткові цілісних і системних форм саморегуляції.

При визначенні змісту когнітивного компонента громадянської культури підлітків ми спиралися на положення Концепції громадянського виховання, що дало змогу включити до нього:

- знання про державу та її устрій, про Конституцію України, закріплені в ній права, свободи й обов'язки громадян; державні норми;
- знання про суспільні норми і цінності;
- уявлення про громадянські якості.

Центральне місце серед цих складників посідають знання про державу як базовий інститут політичної системи і політичної

організації суспільства, який створюється для налагодження його життєдіяльності, забезпечення цілісності і безпеки, задоволення загальносоціальних потреб. Держава є інтегруючим елементом суспільства, який підтримує в ньому певний нормативний порядок і здійснює життєво необхідні для нього функції.

Головними ознаками держави є: власна територія; населення, юридично організоване за допомогою інституту громадянства в народ держави; законодавство; уряд; державні символи, “які посередництвом певних знаків чи предметів відображають ідеї, поняття і почуття, спрямовані на утвердження конкретної державності” [6, с. 321]. Державними символами Української держави є її герб, прапор, гімн.

Згідно з Конституцією України, держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій та культури і встановлює обов’язкові правила і порядок загального характеру (*державні норми*), які регулюють політичні, громадянські та інші відносини, забезпечує їх дотримання, зміни і розвиток.

З-поміж державних норм у контексті громадянської культури особливу значущість мають *правові норми*, або норми права – встановленні чи санкціоновані державою правила поведінки, загальнообов’язкові для членів суспільства в межах галузі своєї дії; їх виконання забезпечується примусовістю і відображено у праві. Знання правових норм і їх дотримання уособлюється в такій якості, як законслухняність – здатність з повагою ставитися до існуючих у суспільстві норм і правил, встановленого порядку, дотримуватися суспільних імперативів, визнавати і шанувати суспільні авторитети, виконувати обов’язки, покладені на особу громадою [12, с. 82]. І хоча виконання правових норм забезпечується примусовістю, особливе значення має не лише їх зовнішня функція, а й, за словами В.Лови та Т.Люриної, перетворення на “продукти свідомості людини, такі ж внутрішні елементи..., як етичні норми” [8, с. 4].

Не менш важливе місце у змісті когнітивного компонента громадянської культури підлітків посідають знання *про обов’язки, права і свободи людини і громадянина*, які гарантуються Конституцією України. Права та обов’язки є зворотними сторонами одного й того ж механізму правового

регулювання відносин між людьми й утвердженням їх рівності: керуючись власними правами, людина водночас визнає свої обов'язки, бо вони є віддзеркаленням прав і свобод іншої людини. Справжній громадянин зобов'язаний добровільно дотримуватися чинних законів, знати не тільки свої права, а й сприймати їх як обов'язки. “У цьому – діалектика взаємовідносин права і обов'язків, головна сутність правосвідомості. Адже кожне право може бути представлене як обов'язок” [14, с. 14].

У когнітивному компоненті громадянської культури поряд із знаннями про державні норми, ми виділяємо блок знань про *суспільні норми*. Норми є необхідною умовою існування суспільства, їх реалізація і використання забезпечує належне функціонування держави і суспільства, становлення індивіда як представника тієї або іншої соціальної групи. Суспільні норми діють у суспільстві кожної держави і є уособленням типових соціальних зв'язків, типового способу поведінки.

На відміну від держави, діяльність якої регламентується Конституцією і законами, суспільство є способом організації спільного буття людей, в основу якого покладається певна система соціальних норм і правил, вимог і обов'язків, що висуваються перед кожною людиною і виконання яких необхідне для нормальної життєдіяльності суспільства загалом і його громадян зокрема [13, с. 621].

У сучасній літературі (Є.Пеньков, А. Ручка, В.Циба, Є.Якуба та ін.) усі суспільні норми поділяються на *звичаї, традиції та моральні норми*.

Звичаї і традиції передаються від покоління до покоління і зберігаються як у суспільствах, так і в соціальних групах протягом тривалого часу. Виникнення звичаїв і традицій та набуття ними сталого характеру відбувається завдяки їх позитивному сприйняттю якоюсь групою чи суспільством загалом.

Звичаї – це правила поведінки, які склалися історично, протягом життя багатьох поколінь. Вони слугують засобом залучення людей до соціального та культурного досвіду і передачі його від покоління до покоління. У ролі звичаїв можуть виступати загальноприйняті трудові навички, форми суспільно-політичної діяльності, сімейних відносин, релігійні обряди, громадські свята тощо [13, с. 222].

Традиції – це елементи соціальної і культурної спадщини, своєрідний спосіб накопичення, збереження і передачі соціального досвіду, характерною особливістю якого є “легітимація певних культурних настанов шляхом апелювання до самого факту їх існування в минулому” [4, с. 34].

Звичаї і традиції об’єднують минуле і майбутнє народу, старші й молодші покоління. Засвоєні й примножені в процесі історичного розвитку, вони містять у собі духовні, моральні цінності – ідеї, ідеали, погляди, норми поведінки та ін., “своєрідні духовні устої розвитку народу, нації, що втілюють у собі найкращі досягнення в моральному, трудовому, естетичному житті”. Прилучаючись до них, особистість не тільки вбирає в себе їх філософський, психологічний, моральний зміст, а й “у такий спосіб може започаткувати і розвивати нові традиції та звичаї у конкретно-історичних обставинах” [7, с. 126].

Моральні норми – це сукупність почуттів, усталених настроїв, традицій, ідей і певних теоретичних систем, які відображають найістотніші інтереси великих соціальних груп. Вони слугують приписами щодо способів поведінки, які оцінюються не лише дійсними вчинками людей, а й їхніми мотивами, намірами. Моральні норми охоплюють уявлення про добро і зло, належне й осудливе, про совість, сором, обов’язок, почуття власної гідності, честь не тільки на рівні суспільства, а й у вигляді норм, “які віддзеркалюються в моральній свідомості людини” [14, с. 37]. Тобто, моральні норми є “опорою для внутрішньої моральної діяльності особи в тій чи іншій ситуації, задають загальні, закономірні рамки вияву моральної активності людини, прокладають шляхи від проблем до процесів, від свідомості до поведінки” [9, с. 56].

Моральна свідомість – це духовна сторона моралі, яка становить її підсистему зі “своєю внутрішньою структурою, котра забезпечує поєднання двох притаманних їй функціональних властивостей – імперативності (здатності чинити відповідно до приписів) й оцінювальності (здатності співвідносити те чи інше явище з певними моральними цінностями)” [13, с. 398]. Відповідно до цього, у змісті моральної свідомості розрізняють, з одного боку, норми і принципи, а з іншого, – моральні мотиви, ціннісні орієнтації, етичні цінності. Найповніше поєднання всіх цих сторін здійснюється в категоріях моральної свідомості, до

яких відносять добро і зло, совість, обов'язок, відповідальність, справедливість, сенс життя тощо [13, с. 399].

Керуючись веліннями совісті, людина бере на себе відповідальність за своє розуміння добра і зла, обов'язку, справедливості, сенсу життя. Вона сама задає для себе критерії моральної оцінки і виносить на їх підставі моральні судження, оцінюючи насамперед власну поведінку. Якщо зовнішні для моралі опори поведінки – громадську думку або вимоги закону – можна при нагоді обійти, то обдурити самого себе виявляється неможливо. Якщо це і вдається, то виключно ціною відмови від голосу власної совісті і втрати людської гідності. Моральна свідомість дає змогу побачити й усвідомити ту межу моральної поведінки, за якою починаються аморальні й протиправні вчинки. Високоморальна свідомість стимулює соціально ціннісну поведінку, застерігає від правопорушень. Моральні норми полегшують сприйняття особистістю правових норм, які своєю чергою сприяють усвідомленню моральних істин [14, с. 14].

У змісті когнітивного компонента громадянської культури підлітків важливе місце належить *цінностям* – нормативним уявленням, що виражають позитивну або негативну значущість явищ, ідей, настановлень життєдіяльності з погляду їх відповідності потребам, інтересам і цілям суспільства, соціальної групи, окремої особи. Цінності формуються внаслідок усвідомлення соціальним суб'єктом своїх потреб у співвідношенні з предметами навколишнього світу або внаслідок ставлення, яке реалізується через акт оцінки.

У контексті нашого дослідження особливої значущості набувають *громадянські цінності* – інтегральне соціально-психологічне утворення, навколо якого об'єднуються інші вартісні уявлення, створюючи систему. Такі цінності “становлять різновид базової соціальної настанови, що визначає готовність особистості приймати й добровільно виконувати закони й вимоги держави, підтримувати її атрибути, брати активну участь у громадянському житті, організовувати власну поведінку за принципами її демократичного устрою” [10, с. 58].

На важливості громадянських цінностей у структурі громадянської культури наголошує Н.Лавриченко, стверджуючи, що громадянська культура належить до тих якостей, які неможливо сформулювати раз і назавжди, виписавши програму дій

добропорядного громадянина. Це насамперед “особисте і перманентне настановлення на життя як на дію, що ґрунтується на індивідуальному сприйнятті, переживанні, обстоюванні певних законодавчо закріплених і морально санкціонованих у суспільстві громадянських цінностей” [11, с. 196].

Ми в своєму дослідженні до громадянських цінностей відносили: *шанобливе ставлення до держави, її символики; повагу до національних звичаїв і традицій; співвіднесення власної поведінки з прийнятими у суспільстві моральними нормами.*

Наступним складником когнітивного компонента громадянської культури визначили уявлення підлітків про *громадянські якості* – складну й багатомірну сукупність особистісних якостей, до вибору яких у науковій літературі до цього часу ще не склалося однозначного підходу.

Наприклад, у монографії Н.Дерев'янка громадянськими якостями названо: національну ідентичність і міжнаціональну толерантність, прихильність до вселюдських цінностей і місцевий патріотизм, громадянську гідність і громадянський обов'язок, національний менталітет і національну самосвідомість, державну патріотичність і державницький оптимізм, громадянську дисциплінованість і громадянську активність, відданість і вірність справі національного державотворення, збереження родоvodu тощо [5, с. 172–174].

Спираючись на дослідження Н.Дерев'янка, В.Іванчука, О.Сухомлинської, С.Рябова та ін., ми визначили перелік громадянських якостей, про які діти підліткового віку повинні мати уявлення: *патріотизм, правосвідомість і законослухняність, права та свободи людини і громадянина.*

Патріотизм – це любов до батьківщини у поєднанні з повагою до інших націй і національних меншин у межах своєї держави, супідрядність особистих і суспільних інтересів, переведення загальнолюдських цінностей на рівень індивідуальної свідомості. За образним виразом Сантаяни, “ногами людина повинна вросли в землю своєї Вітчизни, але очі її нехай оглядають увесь світ” [13, с. 472].

Правосвідомість – усвідомлення своїх прав, свобод, обов'язків, ставлення до закону, до державної влади.

Законослухняність – визнання чинних законів, повноважень влади, згода перебувати в існуючому правовому і законодавчому “полі” [12, с. 82].

Під шануванням прав і свобод громадянина розуміємо їх сприйняття як беззаперечної цінності – власної і загальної, віра в те, що люди дійсно мають права, поцінування цих прав, мотивація до їх використання й захисту [12, с. 81].

Таким чином, когнітивний компонент, який включає певну сукупність знань та уявлень знань про державу, її устрій, Конституцію України, права, свободи й обов'язки громадян, суспільні норми і цінності, уявлення про громадянські якості, посідає важливе місце в структурі громадянської культури особистості. За умов його недостатньої сформованості, людина змушена діяти на основі простих, примітивних форм регуляції, які формуються стихійно у вигляді поведінкових стереотипів, а її система цінностей вибудовується як конгломерат розрізаних шаблонів і стереотипів, засвоєних від референтних людей без критичного порівняння й осмислення.

Література:

1. Бех І.Д. Передмова / Іван Дмитрович Бех // Теоретичні засади формування громадянської культури школярів: [монографія] / Н.Дерев'янку; за ред. В.Костіва. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 3–6.
2. Білоконь І. Духовна культура як чинник моральної і громадянської спрямованості / Іван Білоконь // Соціальна психологія. – 2008. – № 6. – С. 59–66.
3. Боришевський М.Й. Формування громадянина-творця. Соціально-психологічний портрет особистості громадянина / Михайло Йосипович Бори шевський // Світло. – 1998. – № 3. – С. 8–9.
4. Власова В.Б. Традиции как социально-философская категория / В.Б.Власова // Философские науки. – 1990. – № 4. – С. 30–39.
5. Дерев'янку Н. Теоретичні засади формування громадянської культури школярів: [монографія] / Н.Дерев'янку; за ред В.Костіва. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 199 с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; відповід. ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Ігнатенко П.Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: [навч.-метод. посіб.] / П.Р.Ігнатенко, В.Л.Поплужний, Н.І.Косарева, Л.В.Крицька. – К.: Ін-т змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.

8. Іова В.Ю. [навч. посіб.] / В.Ю.Іова, Т.І.Люрина. Формування громадянської культури особистості. – Кам'янець–Подільський: Абетка, 2003. – 172 с.
9. Костів В.І. Моральні цінності як компонент системи внутрішньої ціннісно–нормативної регуляції поведінки особи // Цінності освіти і виховання: (наук.-метод. зб.; за заг. ред. О.В.Сухомлинської)/ В.І.Костів. – К.,1997. – С. 55-58.
10. Крицька Л.Б.Громадянськість як інтегральна ціннісна орієнтація особистості // Цінності освіти і виховання: (наук. метод. зб. / за заг.ред. О.В.Сухомлинської) / Л.Б.Крицька. – К., 1997. – С. 58-62.
11. Лавриченко Н.М. Проблеми гуманістичного спрямування шкільної соціалізації: педагогічні розмисли і нотатки / Н.М. Лавриченко. – К.: ТОВ “Інсайт-плюс”, 2006. – 279 с.
12. Рябов С.Г.Особливості громадянської освіти у формуванні політичної культури в перехідному суспільстві / С.Г.Рябов // Освітній дайджест. Акцент–панорама. – 2004. №4(8). – с. 79–87.
13. Філософський енциклопедичний словник / [редкол. В.І.Шинкарук (голова) та ін.]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
14. Чорна К.І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: [навч.-метод. посіб.] / К.І.Чорна. – К.: ТОВ “ХІК”, 2004. – 96 с.

The article deals with the essence of personality's civil culture; the maintenance of its structure's cognitive component.

Key words: *civil culture of personality, knowledge, cognitive component, structure, presentation.*

В статье рассматривается сущность гражданской культуры личности, раскрывается содержание когнитивного компонента ее структуры

Ключевые слова: *гражданская культура личности, знания, когнитивный компонент, структура, представления.*